

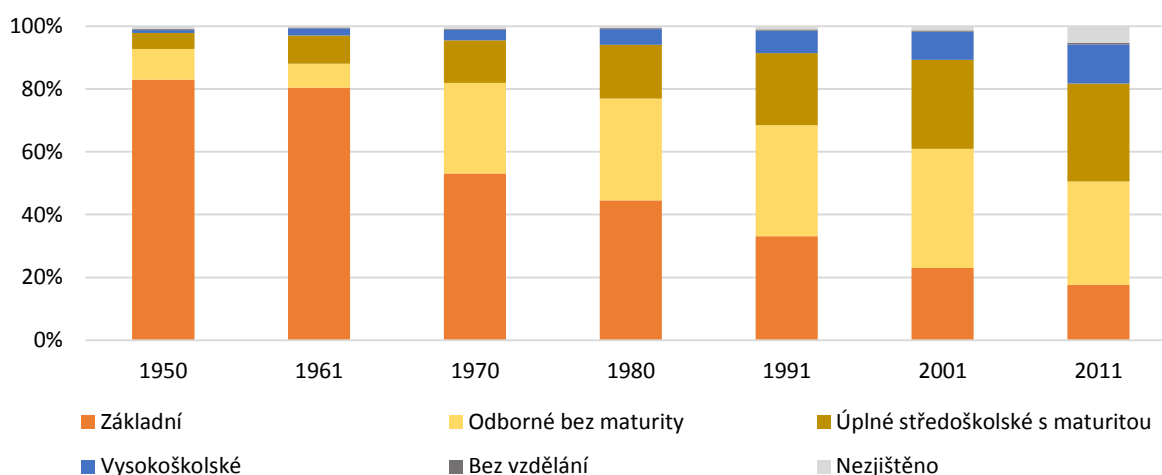
4.1 VZDĚLANOST V ČESKU

Petra Špačková

Vzdělanostní úroveň je důležitým ukazatelem při hodnocení vertikální diferenciacie struktury obyvatelstva (Machonin a kol. 2000), zejména jeho sociálního statusu. Úroveň vzdělanosti je z hlediska dostupnosti statistických dat nejuvhodnějším indikátorem vyspělosti územních jednotek, kvality pracovní síly, jejich kulturní úrovně a rovněž podává informace obecně o charakteru lidského kapitálu důležitého pro vyvážený sociální a ekonomický rozvoj území.

Z výsledků sčítání lidu je zřejmé, že vzdělanostní úroveň obyvatelstva se v posledních šedesáti letech výrazně zlepšila. Lze to dokumentovat dramatickým poklesem podílu obyvatel se základním vzděláním (z 83 % v roce 1950 na 19 %¹ v roce 2011) a výrazným nárůstem podílu vysokoškolsky vzdělaných obyvatel (z 1 % na 13 %; ČSÚ 2003, 2011; viz obrázek 4.1.1). Na jedné straně totiž s rostoucí dostupností vyšších stupňů vzdělání pro širší vrstvy obyvatel přibývá počet úspěšných absolventů středních a vysokých škol. Na straně druhé pak dochází k postupnému vymírání staršího obyvatelstva s nižším (převážně základním) vzděláním (Wahla 1988). Cílem mapy je popsat diferenciaci vzdělanostní úrovně obyvatel okresů Česka v letech 1970 a 2011. Zaměřuje se rovněž na proměnlivost/setrvačnost prostorového vzorce vzdělanostní struktury v posledních čtyřiceti letech. Specializovaná mapa přitom částečně navazuje na kapitolu v Atlase sociálně prostorové diferenciacie, ve které byla analyzována vzdělanostní struktura obyvatel Česka na úrovni obcí v roce 2001 (Puldová 2011).

Obrázek 4.1.1: Vzdělanostní struktura obyvatel Česka v letech 1950–2011

Zdroj: ČSÚ, 2003, 2011

¹ Podíly jsou vztahovány k počtu obyvatel starších 15 let; v roce 2011 navíc k obyvatelům se zjištěnou úrovní vzdělanosti.

Specializovaná mapa vychází z dat ze Sčítání lidu, domů a bytů konaných v letech 1970 a 2011. V obou mapách jsou sledovány stejné ukazatele, které charakterizují úroveň vzdělanosti. Jednak je popisováno složení obyvatelstva podle dosaženého stupně jejich vzdělání (základní, středoškolské bez maturity, středoškolské s maturitou a vysokoškolské). Dále hodnotíme vývoj a územní diferenciaci průměrného počtu let školní docházky. Tento komplexní ukazatel popisuje celkovou úroveň vzdělanosti obyvatel v daném území, když zohledňuje všechny stupně vzdělání a každému přiřazuje jinou váhu. Ukazatel vyjadřuje odhad, kolik let se vzdělával průměrný obyvatel obce. Váha jednotlivých stupňů vzdělání byla stanovena podle minimálního počtu let, který nejméně musí jedinec studovat pro jeho dosažení² (tabulka 4.1.1).

Stupeň vzdělání	1970		Stupeň vzdělání	2011	
	Počet let školní docházky	Podíl kategorie*		Počet let školní docházky	Podíl kategorie*
Základní vzdělání		53,8 %			19,1 %
Bez vzdělání	4 roky	0,3 %	Bez vzdělání	5 let	0,5 %
Základní škola (obecná škola)	4,5 let	19,4 %	Základní vč. neukončeného	8,5 let	18,6 %
Základní škola (devítiletka)	8,5 let	34,1 %			
Středoškolské vzdělání bez maturity		29,1 %			34,8 %
Středoškolské odborné vzdělání (bez maturity)	11 let	29,1 %	Střední vč. vyučení (bez maturity)	11,5 let	34,8 %
Středoškolské vzdělání s maturitou		13,6 %			32,9 %
Úplné střední všeobecné	12,5 let	3,4 %	Úplné střední (s maturitou)	12,5 let	28,6 %
Úplné střední odborné	12,5 let	10,1 %	Nástavbové studium	13,5 let	2,9 %
Podnikové instituty	14 let	0,1 %	Vyšší odborné vzdělání	15,5 let	1,4 %
Vysokoškolské		3,5 %			13,1 %
Vysokoškolské	18 let	3,4 %	Bakalářské	15,5 let	2,1 %
Bohoslovecké fakulty	17,5 let	0,05 %	Magisterské	18 let	10,4 %
			Doktorské	21,5 let	0,6 %
Celkem		100 %			100 %

Tabulka 4.1.1: Vzdělanostní struktura obyvatel Česka a počet let školní docházky podle dosaženého stupně vzdělání v letech 1970 a 2011

Zdroj: ČSÚ, 1970, 2011

Poznámka: * Podíl na obyvatelstvu se zjištěným vzděláním. Podíl obyvatel s nezjištěným vzděláním je 0,8 % v roce 1970 a 5,3 % v roce 2011.

² Doba potřebná pro studium je však částečně zkreslena tím, že se v čase mohla měnit (například povinná školní docházka z 8 na 9 let) a tím, že se liší v různých druzích škol spadajících do stejné kategorie.

Využití dat ze sčítání lidu má však svá metodická úskalí. Za prvé, zatímco v roce 1970 bylo sledováno trvale bydlící obyvatelstvo, data z cenzu z roku 2011 jsou publikována za obvykle bydlící obyvatelstvo. V mnoha územích je přitom poměrně významný rozdíl mezi počtem (a do jisté míry i strukturou) obyvatel obvykle a trvale bydlících. Tato disproporce (ve prospěch obvykle bydlícího obyvatelstva) bývá obvykle větší v případě území s velkým počtem nově dokončených bytů (suburbánní zázemí velkých měst). Na druhé straně vyšší počet trvale hlášených než obvykle bydlících obyvatel nalézáme v neatraktivních pohraničních oblastech a na vnitřní periferii (Špačková a kol. 2012). Za druhé, kvalita dat ze sčítání v roce 2011 je snížena poměrně vysokým podílem osob s nezjištěným vzděláním (v případě Prahy a vybraných okresů Ústeckého kraje tento podíl dosahuje zhruba 7–10 %). Pro zajištění srovnatelnosti dat v dlouhodobé perspektivě byly počty osob s daným vzděláním vždy vztaženy k populaci starší 15 let se zjištěným vzděláním.

Na úrovni celého území Česka došlo mezi lety 1970 a 2011 ke zvýšení úrovně vzdělanosti. Výrazně vzrostl podíl obyvatel s vysokoškolským vzděláním (a to dokonce téměř na čtyřnásobek) a středoškolským vzděláním s maturitou (viz tabulka 4.1.1). Výrazně rychleji přitom narostla vzdělanostní úroveň u žen a v současné době můžeme říci, že je již na podobné úrovni jako u mužů (průměrný počet let školní docházky je 12 let u žen a 12,3 roku u mužů)³. Zůstávají však nadále rozdíly v podílu obyvatel s vysokoškolským vzděláním, který je v případě mužů nadále o dva procentní body vyšší. Na druhé straně u žen zaznamenáváme výrazně vyšší podíl osob se středoškolským vzděláním s maturitou (36 % vs. 29 % u mužů). Rozdíly mezi vzdělaností mužů a žen jsou dlouhodobě nejvyšší v okresech na jižní a střední Moravě.

Zlepšení vzdělanostní struktury se v různých částech Česka promítlo s různou intenzitou. V roce 1970 můžeme označit územní diferenciaci vzdělanostní úrovně obyvatel okresů za relativně nízkou s výsadním postavením Prahy a s odstupem dalších regionálních center (Vasić 2005), což platí zejména pro vysokoškolsky vzdělané obyvatelstvo. Je zajímavé, že zatímco v roce 1970 ještě naprostá většina okresů vykazovala nízkou úroveň vzdělanosti a převažovali v nich obyvatelé s pouze základním vzděláním (výjimkou byly pouze městské okresy Praha, Brno-město, Pardubice, Hradec Králové a Plzeň), o čtyřicet let později již ve většině okresů má alespoň 40 % obyvatel středoškolské vzděláním s maturitou. V současné době nejvyšší úroveň vzdělanosti obyvatel pozorujeme v opět městských (Praha, Brno-město, Plzeň-město, České Budějovice, Hradec Králové a další), ale také suburbánních okresech (Praha-západ, Praha-východ, Brno-venkov; viz tabulka 4.1.2). Na druhé straně, špatnou vzdělanostní strukturu obyvatel vykazují okresy ve strukturálně postižených oblastech

³ V roce 1970 přitom byly rozdíly mezi pohlavími výrazně vyšší, ženy vykazovaly nižší průměrný počet let školní docházky (8,6 let vs. 10,1 roku u mužů).

severozápadních Čech (Sokolov, Děčín, Chomutov) nebo pohraničních periferních regionů (Znojmo, Břeclav, Jeseník, Bruntál).

Stupeň vzdělání	1970		2011	
	Počet let školní docházky	Podíl obyvatel s vysokoškolským vzděláním*	Počet let školní docházky	Podíl obyvatel s vysokoškolským vzděláním*
Okresy s nejlepší vzdělanostní strukturou				
1. Praha (1.)**	10,7 let	9,2%	13,3 let	26 %
2. Brno-město (2.)	10,4 let	8,5 %	13,1 let	25 %
3. Praha-západ (9.)	9,4 let	3,0 %	12,9 let	22 %
4. Praha-východ (11.)	9,4 let	2,7 %	12,6 let	18 %
5. Plzeň-město (68.)	10,2 let	5,5 %	12,5 let	17 %
Okresy s nejhorší vzdělanostní strukturou				
73. Most (31.)	9,1 let	2,0 %	11,5 let	8 %
74. Chomutov (24.)	9,2 let	1,9 %	11,5 let	7 %
75. Děčín (22.)	9,2 let	1,8 %	11,5 let	7 %
76. Tachov (60.)	8,8 let	1,9 %	11,4 let	6 %
77. Sokolov (28.)	9,1 let	1,7 %	11,3 let	6 %

Tabulka 4.1.2: Vzdělanostní struktura obyvatel vybraných okresů a počet let školní docházky podle dosaženého stupně vzdělání v letech 1970 a 2011

Zdroj: ČSÚ, 1970, 2011

Poznámka: V tabulce jsou zobrazeny okresy s nejvyšší, resp. nejnižší úrovní vzdělanosti v roce 2011.

* Podíl na obyvatelstvu se zjištěným vzděláním.

** Pořadí okresů podle počtu let školní docházky v roce 1970.

Literatura:

ČSÚ (2003): Úroveň vzdělání obyvatelstva podle výsledků sčítání lidu. Český statistický úřad, Praha. Dostupné online na <http://www.czso.cz/csu/2003edicniplan.nsf/p/4113-03>.

MACHONIN, P., GATNAR, L., TUČEK, M. (2000): Vývoj sociální struktury v české společnosti. Sociologický ústav AV ČR, Praha.

PULDOVÁ, P. (2011): Vzdělanostní struktura. In: Ouředníček, M., Temelová, J., Pospíšilová, L. eds.: Atlas sociálně prostorové diferenciacie České republiky. Karolinum, Praha, s. 27–33.

ŠPAČKOVÁ, P., OUŘEDNÍČEK, M., RIŠKA M. (2012): Vývoj počtu obyvatel a faktické obyvatelstvo. Specializovaná mapa. Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy v Praze. Dostupné online na: www.atlasobyvatelstva.cz

VASIĆ, M. (2005): Vývoj vzdělanostní struktury Česka mezi lety 1970–2001. Ročníková práce. Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Přírodovědecká fakulta, Univerzita Karlova v Praze, Praha.

WAHLA, A. (1988): Geografie vzdělání obyvatelstva. Státní pedagogické nakladatelství, Praha.

Zdroje dat:

ČSÚ (1970): Databáze výsledků ze Sčítání lidu, domů a bytů k 1. 12. 1970. Elektronická databáze dat. Český statistický úřad, Praha.

ČSÚ (2011): Databáze výsledků ze Sčítání lidu, domů a bytů k 26. 3. 2011. Elektronická databáze dat. Český statistický úřad, Praha.